

МАЪМУРИЙ ЖАВОБГАРЛИКДАН ОЗОД ҚИЛИШНИНГ МАХСУС ТУРЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Охунов Зафар Мамуржон ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси мустақил изланувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18412038>

Маъмурий жавобгарликдан озод қилиш институти ҳуқуқий тизимда инсонпарварлик ва адолат тамойилларини амалга оширишнинг муҳим воситасидир. Замонавий ҳуқуқий давлат шароитида фуқароларни ҳар бир ҳуқуқбузарлик учун жазолаш эмас, балки уларни ижтимоий қайта мослаштириш, ҳуқуқий онги ва маданиятини ривожлантириш устувор аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам маъмурий жавобгарликдан озод қилиш зарурати нафақат ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятида, балки давлатнинг профилактик сиёсатида ҳам долзарбдир.

Маъмурий жавобгарликдан озод қилиш шахснинг қилмишидан кейинги ижобий хатти-ҳаракатларини рағбатлантиради ва давлат томонидан инсонпарвар муносабатни ифодалайди. Бундай институтнинг мавжудлиги ҳуқуқий тизимнинг демократик моҳиятини кўрсатади. Шу нуқтаи назардан, махсус маъмурий жавобгарликдан озод қилиш ҳуқуқий ва амалий жиҳатдан инсонпарвар ҳуқуқ сиёсатининг муҳим элементи сифатида қаралади. Бу институт нафақат давлатнинг жазо сиёсатидаги йўналишини белгилайди, балки маъмурий жавобгарлик тизимини модернизация қилиш имконини беради.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексида маъмурий жавобгарликдан озод қилишнинг махсус турлари шахсни ҳуқуқбузарлик содир этганидан кейин жавобгарликдан озод этишга йўл қўядиган қонун нормаларини ўз ичига олади. Л.Ч.Купеева маъмурий жавобгарликдан озод қилишни жазодан воз кечиш эмас, балки жазони қўлламаслик орқали тарбиялаш механизми, деб баҳолайди [1]. Бу эса давлат маъмурий жазони фақат жазолаш мақсадида эмас, балки шахснинг келгусидаги ҳуқуқий хулқ-атворини тўғри йўналтириш учун қўллашни назарда тутди.

МЖТКнинг бир қатор моддалари (47⁴, 47⁵, 56³, 60, 107, 159, 176, 185⁴, 211, 220¹, 223, 227¹⁶-моддалар)да маъмурий жавобгарликдан озод қилиш махсус турининг шартлари белгиланган [2]. Уларнинг ҳуқуқий табиати шундан иборатки, шахснинг қилмишидан кейинги ижобий хатти-ҳаракатлари зарарни қоплаш, оқибатларни бартараф этиш, ихтиёрий равишда маълумот бериш ёки қуролни топшириш унинг ижтимоий хавфлилик даражасини пасайтиради.

Махсус маъмурий жавобгарликдан озод қилишнинг шартларидан келиб чиқиб қуйидаги уч йўналишда таснифлаш мумкин:

1. Ижтимоий-иқтисодий шартларга асосланган махсус озод қилиш.

Ижтимоий-иқтисодий шартларга асосланган маъмурий жавобгарликдан озод қилиш давлатнинг иқтисодий барқарорлик, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ва қонун бузилиш ҳолатларини қонуний фаолиятга ўзгартириш билан бевосита боғлиқ. Ушбу турдаги маъмурий жавобгарликдан озод қилиш нормалари жазолаш орқали эмас, балки иқтисодий муносабатларни қонуний майдонга қайтариш орқали жамият манфаатларини таъминлашга қаратилган.

Бу турга хос энг яққол мисол сифатида МЖТКнинг 176-моддаси (ноқонуний тадбиркорлик фаолияти)ни кўрсатиш мумкин. Ушбу моддага кўра, агар шахс:

- ҳуқуқбузарликни **биринчи марта** содир этган бўлса;
- белгиланган муддатда солиқлар ва йиғимлар бўйича давлатга етказилган зарарни **ихтиёрий равишда қопласа**;
- тадбиркорлик субъект сифатида **давлат рўйхатидан ўтса**;
- зарур рухсат берувчи ҳужжатларни расмийлаштирса,
- у ҳолда шахс маъмурий жавобгарликдан озод этилади.

Ушбу ёндашув жазолаш моделидан воз кечиб, **иқтисодий реабилитация моделини** қўллашга ўтишни англатади. Купеева Л.Ч. таъкидлаганидек, бундай нормалар “давлат манфаатларини жазо орқали эмас, балки ҳуқуқий легаллаштириш орқали таъминлашга хизмат қилади” (Купеева, 2017).

Муаллифлик нуқтаи назаридан, мазкур институт:

- яширин иқтисодиётни қисқартириш;
- тадбиркорлик муҳитини яхшилаш;
- маъмурий жавобгарликнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш каби вазифаларни амалий жиҳатдан ҳал қилишга хизмат қилади.

2.Профилактик ва жамоат хавфсизлигига оид шартларга асосланган махсус озод қилиш.

Профилактик ва жамоат хавфсизлигига қаратилган махсус маъмурий жавобгарликдан озод қилиш турлари давлатнинг жамоат хавфсизлигини таъминлаш, потенциал хавфли предметлар муомаласини чеклаш ва ҳуқуқбузарликларни барвақт бартараф этиш сиёсатига асосланади.

Бу тоифадаги нормаларда асосий эътибор шахснинг **ҳуқуқбузарликдан кейинги ихтиёрий ҳаракатларига** қаратилади. Масалан:

- **56³-модда** – кучли таъсир қилувчи моддаларни ихтиёрий равишда топшириш
- **МЖтК 220¹-моддаси** – қуролни ихтиёрий равишда топшириш;
- **185⁴-модда** – учувчисиз учадиган аппаратларни ўз ихтиёри билан топшириш.

Ушбу ҳолатларда давлат учун асосий мақсад шахсни жазолаш эмас, балки жамоат хавфсизлигига бўлган таҳдидни бартараф этиш, хавфли ашёларни ноқонуний муомаладан чиқариш ҳамда ҳуқуқбузарнинг ижтимоий хавфлилигини пасайтиришдан иборат бўлади.

Д.В.Орлов бундай нормаларни “маъмурий ҳуқуқда профилактик функциянинг энг самарали кўриниши” деб баҳолайди [3]. Чунки бу ҳолатларда давлат фуқароларни ҲМҚО органлари билан ҳамкорликка ундайди ва ихтиёрий қонуний хулқни рағбатлантиради.

Бизнингча, ушбу турдаги маъмурий жавобгарликдан озод қилиш ҳуқуқий онгни шакллантириш, фуқаро ва давлат ўртасида ишончни мустаҳкамлаш ва ҳуқуқбузарликларни барвақт олдини олиш каби муҳим вазифаларни бажаради.

3.Инсонпарварлик тамойилига оид шартларга асосланган махсус озод қилиш.

Инсонпарварликка асосланган маъмурий жавобгарликдан озод қилишнинг махсус турлари маъмурий жавобгарлик тизимида **шахснинг ижтимоий ҳолати, ёши, саломатлиги ва ҳаётий шароитларини** инобатга олишга қаратилган. Бунда давлат инсон қадри ва ижтимоий адолатни жазо тайинлашдан устун қўяди.

Бундай нормаларга мисол сифатида **МЖтК 223-моддасини** кўрсатиш мумкин. Ушбу моддада:

- вояга етмаганлар;

- 60 ёшдан ошган шахслар;
- тўлиқ давлат таъминотида бўлганлар;
- фавқулодда ҳолатлар натижасида ҳужжатларини йўқотган шахслар маъмурий

жавобгарликдан озод этилиши мумкинлиги назарда тутилган.

Шунингдек, **47⁴ ва 47⁵-моддалар**да алимент мажбуриятларини бажариш билан боғлиқ ҳолатларда, агар қарздорлик ихтиёрий равишда бартараф этилса, жавобгарликдан озод қилиш қондаси белгиланган. Бу ҳолатларда давлат жазо орқали эмас, балки ижтимоий масъулиятни тиклаш орқали ҳуқуқий тартибни таъминлайди.

Муаллифлик нуқтаи назаридан, инсонпарварликка асосланган маъмурий жавобгарликдан озод қилишнинг махсус тури, аввало, ижтимоий адолатни таъминлайди ва маъмурий жазонинг суд томонидан ихтиёрий қўлланишини чеклайди.

Юқорида кўриб чиқилган маъмурий жавобгарликдан озод қилишнинг махсус турларини умумлаштириб, таъкидлаш жоизки, уларнинг барчаси маъмурий жазо қўллашда ваколатли органларнинг дискрецион ваколатларини маълум даражада чеклашга қаратилган. Чунки мазкур нормаларда жавобгарликдан озод қилиш имконияти мансабдор шахснинг субъектив қарашига эмас, балки қонунда аниқ белгиланган шартларнинг мавжудлигига боғланган.

Мазкур нуқтаи назардан келиб чиқиб, махсус маъмурий жавобгарликдан озод қилиш нормалари қуйидаги ҳуқуқий вазифаларни бажаради, деган хулосага келиш мумкин:

- жазо тайинлашда субъектив ёндашувларни камайтиради;
- ҳуқуқни қўллаш амалиётида ягона стандартларни шакллантиради;
- коррупциявий хавф-хатарларни пасайтиради;
- шахснинг ижобий хулқ-атворини рағбатлантиради.

Фикримизча, айнан ушбу жиҳат маъмурий жавобгарликдан озод қилиш институтини замонавий маъмурий ҳуқуқнинг муҳим кафолат механизмига айлантиради. Чунки давлат жазо қўллаш имкониятидан воз кечмайди, бироқ уни қонун билан чеклаб, инсонпарварлик ва адолат мезонлари доирасида амалга оширади.

Маъмурий жавобгарликдан озод қилишнинг махсус турлари маъмурий ҳуқуқ тизимида жазолашга асосланган анъанавий ёндашувдан инсонпарвар ва профилактик моделга ўтишнинг муҳим ҳуқуқий механизми ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексида белгиланган маъмурий жавобгарликдан озод қилишнинг махсус нормалари шахснинг ҳуқуқбузарликдан кейинги ижобий хулқ-атворини рағбатлантириш, ижтимоий хавфлилик даражасини пасайтириш ва ҳуқуқий онгни шакллантиришга қаратилган.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, ижтимоий-иқтисодий, профилактик ҳамда инсонпарварликка асосланган маъмурий жавобгарликдан озод қилишнинг махсус турлари давлатнинг жазолаш сиёсатини мувозанатли амалга ошириш имконини беради. Айниқса, мазкур нормалар маъмурий жазо қўллашда ваколатли органларнинг ихтиёрий ваколатларини чеклаб, ҳуқуқни қўллаш амалиётида аниқ ва прогноз қилинадиган мезонларни белгилайди.

Умуман олганда, маъмурий жавобгарликдан озод қилишнинг махсус турлари замонавий маъмурий ҳуқуқда шахс ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш,

коррупциявий хавф-хатарларни камайтириш ҳамда ижтимоий адолатни таъминлашга хизмат қиладиган самарали ҳуқуқий кафолат сифатида намоён бўлади.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Купеева Л.Ч. Теория и практика освобождения от административной ответственности. Дисс... канд. юр. наук.:М. 2017. 109 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси. Электрон манба: <https://lex.uz/docs/97664>. Мурожаат санаси: 15.12.2025 й.
3. Орлов Д. В. Профилактическая функция административного права в современном государстве. Административное право и процесс. 2019 (4), 46 б.